

**ΤΑ ΜΥΚΗΝΑΪΚΑ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΑ
ΣΤΙΣ ΘΕΣΕΙΣ ΖΩΗΤΑΔΑ ΚΑΙ ΑΓΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ
ΣΤΗΝ ΚΡΗΝΗ ΠΑΤΡΩΝ***

ΣΟΦΙΑ ΚΑΣΚΑΝΤΙΡΗ

Η Κρήνη είναι μικρός οικισμός, που βρίσκεται περίπου 6 χλμ. νοτιοδυτικά της Πάτρας και απλώνεται στους πρόποδες του Παναχαϊκού, με το βουνό Ομπλός να δεσπόζει στο βάθος. Το σημερινό όνομά της οφείλεται στις πολλές πηγές που υπάρχουν στην περιοχή και αντικατέστησε την παλαιότερη ονομασία Βελίζι¹. Συνορεύει με τους οικισμούς του Σαραβαλίου, του Πετρωτού και της Οβρυάς, ενώ σε μικρή απόσταση ακολουθούν η Θέα και Καλλιθέα, που υπάγονται όλοι στον δήμο της Πάτρας².

Στην περιφέρεια της Κρήνης έχουν αποκαλυφθεί τρία μυκηναϊκά νεκροταφεία θαλαμωτών τάφων, τα οποία αναπτύσσονται πάνω σε ομαλές πλαγιές των απολήξεων του Παναχαϊκού. Το ένα βρίσκεται μέσα στον κυρίως οικισμό στην πλαγιά της Ζωητάδας, το δεύτερο στη θέση Άγιος Κων/νος στους βορειοανατολικούς πρόποδες του Ομπλού και το τρίτο στον λόφο των Δριμαλεϊκών³. Στην ευρύτερη περιοχή έχουν εντοπιστεί και άλλες μυκηναϊκές θέσεις. Τα νεκροταφεία του Κλάους⁴ και της Καλλιθέας⁵, ο οικισμός στον λόφο της Μυγδαλιάς⁶ και ο θολωτός τάφος του

---

* Ευχαριστώ τον καθηγητή Αθ. Παπαδόπουλο για τις πολύτιμες παρατηρήσεις και τις διορθώσεις του στο κείμενό μου. Επίσης τον Λ. Κολώνα, επίτιμο γενικό διευθυντή Αρχαιοτήτων, την Λ. Παπακώστα, τμηματάρχη χώρων της ΣΤ' ΕΠΚΑ και τον Δρ. Μ. Πετρόπουλο, που μου παραχώρησαν υλικό των ανασκαφών τους για δημοσίευση και μελέτη.

¹ Τριανταφύλλου 1980, λήμματα Κρήνη, Βελίζι, Ζωητάδα.

² Μέχρι το 2010 οι οικισμοί αυτοί ανήκαν στον δήμο Μεσάτιδος. Σημειώνουμε όμως, ότι βάσει των νεότερων ανασκαφικών στοιχείων, η Μεσάτις τοποθετείται στα βόρεια της Πάτρας, στην περιοχή των Άνω Συχαινών-Βούντενης (βλ. Πετρόπουλος 2001-2002).

³ Οι ανασκαμμένοι τάφοι των Δριμαλεϊκών έχουν μελετηθεί από τη Λ. Παπάζογλου-Μανιουδάκη (Papazoglou-Manioudaki 1994), αλλά για αυτούς βλ. και Παπαποστόλου 1981.

⁴ Ανασκαφή Παν/μίου Ιωαννίνων, βλ. Παπαδόπουλος στα *ΠΑΕ* 1988 και 1990-1992 και *Έργον* 1991. Επίσης Paschalidis & Mc George 2010.

⁵ Ανασκαφή Παν/μίου Ιωαννίνων, βλ. Παπαδόπουλος, *ΠΑΕ* 1976-1982, 1988, 1992, 1993 και *Έργον* 1999.

Πετρωτού⁷ με τα πλούσια ευρήματά τους καταδεικνύουν τη συστηματική κατοίκηση κατά τα μυκηναϊκά χρόνια και επιπλέον ενισχύουν την άποψη ότι κάπου εδώ βρισκόταν ένα σημαντικό μυκηναϊκό κέντρο⁸. Η ύπαρξη πολλών νεκροταφείων περιορισμένης έκτασης σε αυτήν την περιοχή, ίσως οφείλεται στην παρουσία πολλών διάσπαρτων οικισμών, ο καθένας από τους οποίους εξυπηρετείτο από το δικό του⁹. Πιθανώς όμως η τάση αυτή ενισχύθηκε και από την έλλειψη μιας μεγάλης και ενιαίας έκτασης με κατάλληλη γεωμορφολογία για τη λάξευση θαλαμωτών τάφων¹⁰.

Το νεκροταφείο στη Ζωητάδα της Κρήνης αποκαλύφθηκε κατά την οικοδόμηση της περιοχής μέσα στην τελευταία εικοσαετία. Η εκσκαφή του οικοπέδου ιδιοκτησίας Γ. Γαλανού κατά το έτος 1993 είχε ως αποτέλεσμα να αποκαλυφθούν και να ανασκαφούν οι τρεις πρώτοι θαλαμωτοί τάφοι. Στη συνέχεια το 2005 με την ευκαιρία ανέγερσης δύο ακόμη οικοδομών στα όμορα οικόπεδα ιδιοκτησίας Π. Μακρυγιάννη και Γ. Γεωργαντόπουλου, ερευνήθηκαν οκτώ ακόμη τάφοι, που έφθασαν έτσι τον συνολικό αριθμό των έντεκα. Φαίνεται πάντως πως η έκταση της φλέβας του πετρώματος στο σημείο αυτό δεν είναι πολύ μεγάλη και επομένως και ο αριθμός των τάφων πρέπει να είναι περιορισμένος. Ευτύχημα είναι πως όλοι οι τάφοι βρέθηκαν ασύλητοι και έδωσαν σημαντικά ευρήματα. Έχουν προσανατολισμό Α/Δ με τα στόμια προς δυτικά. Οι οροφές τους έχουν βυθιστεί κυρίως λόγω της σαθρότητας της *κιμιλιάς*, αλλά σε κάποιες περιπτώσεις λόγω κακού υπολογισμού κατά τις εκσκαφικές εργασίες, εκτός από δύο τάφους που τις διατήρησαν. Διαθέτουν θαλάμους ως επί το πλείστον ακανόνιστου κυκλικού σχήματος, με εξαίρεση τριών τάφων πεταλοειδούς, νεφροειδούς και τετράπλευρου σχήματος. Οι περισσότεροι έχουν μικρές ή μέτριες διαστάσεις, ενώ μόνο ο T3 του οικοπέδου Μακρυγιάννη μπορεί να χαρακτηριστεί ως μεγάλος (διαστάσεις θαλάμου 3,48 μ. X 2,85μ.). Οι δρόμοι τους είναι κοντοί, με ομαλή κατηφορική κλίση προς την είσοδο. Έχουν διανοιχθεί σε κοντινές αποστάσεις και παράλληλα μεταξύ τους, σε διαδοχικές σειρές που ακολουθούν την κλίση της πλαγιάς.

⁶ Ανασκάπτεται συστηματικά από το 2008 από τη Λ. Παπάζογλου-Μανιουδάκη.

⁷ Παπάζογλου-Μανιουδάκη 2003, 433-440.

⁸ Papadopoulos 1978-79, 28. Μία πρόταση ταύτισης της σημερινής Θέας με την αρχαία Άνθεια παραθέτει ο Πετρόπουλος 2007.

⁹ Την άποψη αυτή υιοθετεί η Παπάζογλου (βλ. Papazoglou-Manioudaki 1994, 199-200), όπου αναφέρεται σε αντίστοιχη διασπορά των μυκηναϊκών οικισμών της Αργολίδας.

¹⁰ Κολώνας 1998, 482.

Ενδιαφέροντα ήταν τα ευρήματα που αποκαλύφθηκαν στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Γ. Γαλανού (ανασκαφής 1993)¹¹. Ο T1 (εικ.1), περιελάμβανε πέντε κατά χώραν ταφές επί δαπέδου σε σχετικά καλή κατάσταση διατήρησης. Οι νεκροί συνοδεύονταν από δέκα τέσσερα αγγεία (Π16312-Π16324) (εικ.2), δύο πήλινα σφονδύλια (M5487 και M5491), μία χάλκινη αιχμή δόρατος (M5492)¹², μία χάλκινη αιχμή βέλους (M5490), ένα χάλκινο ταινιωτό έλασμα (M5486), καθώς και από δύο απλά χάλκινα δακτυλίδια (M5488-5489), που φορούσε η ταφή Δ στον δείκτη και στον παράμεσο του αριστερού χεριού. Οι παλαιότερες ταφές που ήταν τουλάχιστον τέσσερεις, είχαν παραμεριστεί σε δύο σωρούς ανακομιδής, κοντά στην αριστερή παραστάδα της εισόδου και στο κεντρικό τμήμα του δαπέδου και συνοδεύονταν από πέντε ακόμη αγγεία (Π16325-Π16329). Τα κεραμικά ευρήματα του θαλάμου χρονολογούνται από την ΥΕ ΙΙΑ1 μέχρι την ΥΕ ΙΙΓ ύστερη. Επιπλέον έξω από την είσοδο του τάφου και σε επαφή με το μέτωπο βρέθηκε μία χειροποίητη οπισθόμητη πρόχους (Π16330) της Υπομυκηναϊκής εποχής (εικ.3)¹³, που θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως μεταγενέστερη προσφορά προς τους νεκρούς.

Στο εσωτερικό του T2 δύο πρωτογενείς ταφές είχαν αποτεθεί πάνω στο κεντρικό τμήμα του δαπέδου. Συνοδεύονταν από ομάδα δέκα αγγείων (Π16335-Π16344), επτά πήλινα και στεάτινα σφοντύλια (M5494-5499 και M5500) και μία χάλκινη βελόνη (M5501), βάσει των οποίων χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΓ ύστερη. Τα κτερίσματα είχαν τοποθετηθεί ακριβώς δίπλα και κατά μήκος της ταφής 2, αποτελώντας είδος οριοθέτησης του σώματος¹⁴. Οι παλαιότερες ταφές του θαλάμου, οι οποίες έφθαναν σε αριθμό τις δεκαπέντε, είχαν παραμεριστεί πάνω σε είδος τεχνητού χωμάτινου θρανίου, ύψους 0,12-0,35μ., για την κατασκευή του οποίου χρησιμοποιήθηκαν συμπαγή τεμάχια *κιμιλιάς* που προήλθαν από καταρρεύσεις της οροφής και των τοιχωμάτων. Τα κτερίσματά τους ήταν δέκα αγγεία (Π16333-Π16334 και Π16345-Π16352) και δύο πήλινα σφοντύλια (M5502-5503). Στο βόρειο τμήμα

¹¹ Χρυσάφη 1994, 234-235.

¹² Πρόκειται για τον τύπο D του Παπαδόπουλου, με μακριά ελλειπτική λεπίδα και κυλινδρική διαχωρισμένη απόληξη (βλ. Papadopoulos 1978-79, 164).

¹³ Moschos 2009, 265 και εικ. 8 (υπομυκηναϊκή-πρώιμη πρωτογεωμετρική εποχή). Όμοια από το νεκροταφείο της Βούντενης (Κολώνας 1998, T19/3-AEB.678, ΥΕ ΙΙΑ1;), για την οποία βλ. και Moschos 2009, εικ. 9 (υπομυκηναϊκή-πρώιμη πρωτογεωμετρική εποχή).

¹⁴ Η τοποθέτηση των κτερισμάτων κατά μήκος του σώματος είναι έθιμο που απαντά κατά την ΥΕ ΙΙΓ ύστερη στη Ζωητάδα της Κρήνης, αλλά και κατά την Τελική Μυκηναϊκή στις Πόρτες Αχαΐας και κατά την Πρώιμη Πρωτογεωμετρική περίοδο στη Σταμνά Αιτωλοακαρνανίας, (Moschos 2009, 249).

της ανακομιδής είχε τοποθετηθεί μεγάλος τετράωτος αμφορέας (Π16331) φραγμένος με ψευδόστομο αμφορίσκο (Π16332), σε θέση πώματος (εικ.4-5)¹⁵, ο οποίος χρονολογείται στην Τελική Μυκηναϊκή εποχή¹⁶. Όπως αποδεικνύεται από την χρονολόγηση των ευρημάτων, ο τάφος ήταν σε συνεχή χρήση από την ΥΕ ΙΙΑ2 μέχρι την ΥΕ ΙΙΙΓύστερη.

Ο Τ3 είναι ένας ιδιότυπος θαλαμωτός τάφος μικρού μεγέθους. Έχει σχήμα πεταλοειδές και δε διαθέτει δρόμο ούτε διαμορφωμένη είσοδο αλλά μόνο ένα ακανόνιστο άνοιγμα στη δυτική του πλευρά. Στο βάθος του θαλάμου και κατά μήκος του πίσω (ανατολικού) τοιχώματος υπήρχε μικρός κιβωτιόσχημος τάφος, μήκους 1,56μ., που ήταν καλυμμένος με σχιστολιθικές πλάκες, ενώ μερικές ακόμη είχαν χρησιμοποιηθεί για την επένδυση ή τη στήριξη των πλευρών. Η πλήρης σύληση του τάφου είχε ως αποτέλεσμα να απομείνουν στο εσωτερικό του μόνο μερικά οστά και τρία κρανία ανάμεσα στις διαταραγμένες επιχώσεις, καθώς και ένα θραυσμένο χειροποίητο αγγείο, τμήματα του οποίου βρέθηκαν σε διάφορα σημεία. Παρόλη την ελλιπή κατάσταση διατήρησης τα στοιχεία που διασώθηκαν είναι σημαντικά, διότι πρόκειται για μία από τις λίγες περιπτώσεις θαλαμοειδών τάφων, στο εσωτερικό των οποίων υπάρχει κιβωτιόσχημος¹⁷. Η χρονολόγησή του στην Υπομυκηναϊκή ή Πρώιμη Πρωτογεωμετρική εποχή, αν και πιθανή, είναι επισφαλής, καθώς το μοναδικό εύρημα

¹⁵ Άλλες ανάλογες περιπτώσεις από νεκροταφεία της δυτικής Αχαΐας: Στον τάφο Ξ της Καλλιθεάς μεγάλος δίωτος αμφορέας φράσσεται με πρόχου (βλ. ΠΑΕ 1980). Από τη Βούντενη δύο αδημοσίευτα παραδείγματα τετράωτων της Υπομυκηναϊκής εποχής, που φράσσονται με ψευδόστομους, παρατίθενται από τον Μόσχο (2009, εικ. 35-6), για τα οποία αναμένεται δημοσίευση από τον Λ. Κολώνα. Επίσης τετράωτος από τον Τ2 των Σπαλιαρεϊκών, της ΥΕ ΙΙΙΓμέσης, που φράσσεται με βάση άλλου αγγείου, ο οποίος αναφέρεται ως τεφροδόχο (Giannopoulos 2008, 103, πιν. 21). Για τη χρήση αμφορέων ως τεφροδόχων, βλ. και Παρλαμά 1971, 54 και Χριστακοπούλου 2006, 513, εικ.3.

¹⁶ Πρόκειται για τα τελευταία χρόνια της ΥΕ ΙΙΙΓύστερης, κατά τα οποία η τεχνοτροπία της κεραμικής βρίσκεται σε μεταβατικό στάδιο προς τη διαμόρφωση του στυλ της Υπομυκηναϊκής εποχής (βλ. Moschos 2009, 256-8, όπου χαρακτηρίζει αυτήν τη φάση ως 6α).

¹⁷ Κιβωτιόσχημοι τάφοι έχουν βρεθεί μέσα στους θολωτούς τάφους των Τζαννάτων του Πόρου Κεφαλονιάς (Κολώνας 1992, 155) καθώς και της Σταμνάς Μεσολογγίου (Moschos 2009, 246), στην πρώτη περίπτωση με ακτέριστη ταφή ενήλικα, που πιθανώς ανάγονται στην Υπομυκηναϊκή-Πρώιμη Πρωτογεωμετρική εποχή. Ο τύπος του κιβωτιόσχημου απαντά στην Αχαΐα και κατά τη μυκηναϊκή εποχή, όπως στο νεκροταφείο των Πορτών Αχαΐας, όπου τέτοιοι τάφοι ανευρίσκονται στο εσωτερικό των δύο θολωτών τάφων όσο και των τύμβων του νεκροταφείου και χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΑ-ΙΙΒ (Κολώνας 2008, 40-47). Για σχολιασμό σχετικά με την εμφάνιση των κιβωτιόσχημων στη μεταμυκηναϊκή Αχαΐα, βλ. Γκαδόλου 2008, 246.

του τάφου, το θραυσμένο χειροποίητο αγγείο, το οποίο θα μπορούσε να στηρίζει αυτήν την υπόθεση, δεν εντοπίστηκε.

Οι νεότερες ανασκαφές στη Ζωητάδα του έτους 2005 πραγματοποιήθηκαν στα οικοπέδα Π. Μακρυγιάννη και Γ. Γεωργαντόπουλου (εικ.6-7)¹⁸. Οι τάφοι T1 και T5 του οικοπέδου Π. Μακρυγιάννη περιείχαν ελάχιστα σκελετικά λείψανα και λίγα αγγεία, που χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΑ1 και ΥΕ ΙΙΑ2 πρώιμη και φαίνεται πως η χρήση τους σταμάτησε νωρίς, πιθανώς λόγω της πρόωρης κατακρήμνισης των οροφών τους. Ο T2 του ίδιου οικοπέδου, διέθετε δύο επάλληλα ταφικά στρώματα¹⁹, στα οποία είχαν αποτεθεί δύο πρωτογενείς ταφές και μια μικρή ανακομιδή έξι παραμερισμένων σκελετών. Η ταφή Β τοποθετημένη πάνω στο δαπέδο, βρέθηκε στολισμένη με κοσμήματα και πιθανώς ήταν γυναικεία²⁰. Στον λαιμό φορούσε δύο περιδέραια από γυαλί και κορναλίνη (M5445-M5446) και στους καρπούς των χεριών βραχιόλια από κορναλίνη (M5451-M5452) (εικ.8), ενώ της ανήκαν και δύο περόνες, χάλκινη (M5448) και οστέινη (M5453). Πραγματοποιήθηκε κατά την ΥΕ ΙΙΒ, στην οποία χρονολογείται τρίωτο αρτόσχημο αλάβαστρο (Π16242) που τη συνόδευε. Πέραν αυτών, στον θάλαμο βρέθηκαν τέσσερα ακόμη αγγεία (Π16240-Π16241 και Π16243-Π16244), δύο πήλινα σφοντύλια (M5455-M5456), μία θραυσμένη χάλκινη τριχολαβίδα (M5454) και ένας σφραγιδόλιθος από στεατίτη με πιθανή φυτική διακόσμηση (M5450). Βάσει της μελέτης των ευρημάτων φαίνεται ότι ο τάφος χρησιμοποιήθηκε από την ΥΕ ΙΙΑ2 μέχρι την ΥΕ ΙΙΓ μέση-ύστερη περίοδο.

Ο T3 διέθετε επίσης δύο επάλληλα ταφικά στρώματα στα οποία αποκαλύφθηκαν σκελετικά λείψανα τριών πρωτογενών και τριών διαταραγμένων ταφών, καθώς και μία μικρή ανακομιδή οστών. Τα κτερίσματα που συνόδευαν τους νεκρούς ήταν οκτώ αγγεία (Π16245-Π16252), μία χάλκινη περόνη μήκους 0,175μ. (M5461), τρία πήλινα σφοντύλια (M5460, M5462, M5464), μία χάλκινη τριχολαβίδα (M5463), μερικές γυάλινες χάντρες (M5465) και δύο μικρές χρυσές χάντρες στον τύπο του εξάφυλλου ρόδακα (M5466α,β). Η χρήση του τάφου διήρκεσε από την ΥΕ ΙΙΒ μέχρι την ΥΕ ΙΙΓ μέση.

¹⁸ Η ανασκαφή έγινε από την Α. Παπακώστα.

¹⁹ Οι ταφές σε επάλληλα στρώματα είναι μια πρακτική συνήθης στα νεκροταφεία της Αχαΐας. Στην περίπτωση των τάφων της Κρήνης πιθανώς οφείλεται στην κατακρήμνιση των οροφών, εξαιτίας της οποίας ήταν αναγκαία η μεταφορά των ταφών σε ανώτερο επίπεδο.

²⁰ Όλα τα σκελετικά λείψανα των τάφων της Ζωητάδας και του Αγίου Κωνσταντίνου μελετώνται από την οστεοαρχαιολόγο Α. Ναυπλιώτη.

Στο εσωτερικό του T6, τρεις πρωτογενείς ταφές βρέθηκαν στη θέση τους στο πίσω τμήμα του θαλάμου, ενώ μία ακόμη είχε τοποθετηθεί σε λακκοειδή τάφο²¹ ακριβώς μπροστά από την είσοδο. Παραμερισμοί οστών είχαν γίνει δίπλα στα τοιχώματα, όπου κοντά στο βόρειο υπήρχαν σκελετικά λείψανα δύο διαταραγμένων ταφών, ενώ κοντά στο νότιο μικρή ανακομιδή μιας ακόμη ταφής. Τα κεραμικά ευρήματα του τάφου ήταν πλούσια, με τον αριθμό των αγγείων να φθάνει τα είκοσι επτά (Π16254-Π16280), ενώ στα κτερίσματα συμπεριλαμβάνονται τρία στεάτινα σφοντύλια (M5467-9). Η ταφή του λακκοειδούς τάφου συνοδευόταν από μία ιδιαίτερη προσφορά έξι αγγείων (Π16275—16280) που είχαν τοποθετηθεί μέσα σε μεγάλο πήλινο κάλαθο (Π16274) (εικ. 9-10)²², ενώ πιθανώς της ανήκε μεγάλος τετράωτος αμφορέας (Π16273) που βρέθηκε παραπλεύρως. Τα αγγεία αυτής της ομάδας χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙΓμέση-ύστερη και ξεχωρίζουν για την εξαιρετική ποιότητα του πηλού και της κατασκευής τους, αποτελώντας δείγματα της παραγωγής κάποιου καλού εργαστηρίου της περιοχής. Μεταξύ των υπόλοιπων αγγείων υπήρχαν ένας πτηνόσχημος τριποδικός ασκός (Π16258) (εικ. 11)²³, ένα τριποδικό ληκύθιο (Π16267) (εικ. 12) που αποτελεί και το πρώτο γνωστό τέτοιο δείγμα και ένα δακτυλιόσχημο αγγείο (Π16268) (εικ. 13), τα οποία χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙΓύστερη. Η έλλειψη χάλκινων αντικειμένων από τα κτερίσματα είναι αξιοπερίεργη και δύσκολο να ερμηνευτεί, αφού πρόκειται για τάφο με πολλές προσφορές. Ίσως οφείλεται στην αφαίρεσή τους κατά τις ύστερες φάσεις της χρήσης του, προκειμένου να γίνει ανακύκλωση του μετάλλου που ήταν ακριβό και δυσεύρετο. Από τη χρονολόγηση των κτερισμάτων προκύπτει ότι ο τάφος χρησιμοποιήθηκε από την ΥΕ ΙΙΑ2 μέχρι την ΥΕ ΙΙΙΓύστερη περίοδο.

²¹ Ταφές σε λακκοειδείς τάφους εντός των θαλαμωτών, συνηθίζονται σε Αχαΐα, Ηλεία, Μεσσηνία και Κεφαλονιά (Papadopoulos 1978-79, 54-5 και 1995, 202-3).

²² Το έθιμο της προσφοράς ομάδας αγγείων μέσα σε κάλαθο απαντά και σε άλλα νεκροταφεία της Αχαΐας, βλ. Paschalidis & Mc George 2010, 96, εικ.11, Χριστακοπούλου 2010, T4/7-8-πιν.15/7-8 (ΥΕ ΙΙΙΓμέση-νεότερη). Κολώνας 1998, T9/6-7 (ΑΕΒ.455 και ΑΕΒ.447, ΥΕ ΙΙΙΓνεότερη). Ανάλογη περίπτωση και στο νεκροταφείο της Αγ.Τριάδας βλ. Βικάτου 2008, T20/Π4395-Π4394 (ΥΕ ΙΙΙΓμέση-ύστερη).

²³ Κατατάσσεται στον τύπο Ia του Desborough (1972, 246-247). Ο Παπαδόπουλος (1978-79, 103) σημειώνει ότι τα πτηνόσχημα απαντούν πολύ συχνότερα στην Αχαΐα από ότι σε άλλες περιοχές, κατά την ΥΕ ΙΙΙΓ. Σχολιάζει την πιθανή καταγωγή του σχήματος από την Κύπρο και την υποδήλωση σχέσεων μεταξύ Κύπρου και Αχαΐας. Θεωρεί ότι τα αχαϊκά παραδείγματα ανήκουν στην ΥΕ ΙΙΙΓύστερη μέχρι την Υπομυκηναϊκή εποχή.

Πολύ ενδιαφέροντα ευρήματα προέκυψαν κατά την ανασκαφή του T7 του οικοπέδου Π. Μακρυγιάννη. Στο δάπεδο αποκαλύφθηκαν πέντε πρωτογενείς ταφές, τοποθετημένες πολύ κοντά η μία στην άλλη και ενίοτε αλληλεπικαλυπτόμενες. Οι τρεις διατηρούνταν αποσπασματικά ενώ οι άλλες δύο σε καλύτερη κατάσταση. Ήταν κτερισμένες με τέσσερα αγγεία (Π16281-Π16284), δύο πήλινα σφοντύλια (M5473-4), τρία χάλκινα δακτυλίδια (M5470-1 και M5477) και μερικές χάντρες κορναλίνης από δύο περιδέραια (M5472 και M5476) που βρέθηκαν περασμένες στους λαιμούς των ταφών Β και Γ. Τα αγγεία χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΑ1-ΙΙΑ2, υποδεικνύοντας ότι κάποιες από τις ταφές πραγματοποιήθηκαν σε αυτήν την περίοδο. Το σημαντικότερο όμως εύρημα του τάφου ήταν ένας αιγυπτιακός σκαραβαίος από φαγεντιανή (M5277) (εικ. 14), που βρέθηκε δίπλα στο πόδι της ταφής Β. Η μελέτη και χρονολόγησή του²⁴ θα είναι σίγουρα πολύ διαφωτιστική για τη χρονολόγηση τόσο αυτής της ταφής όσο και της διπλανής της ταφής Α, που είναι οι πιο καλοδιατηρημένες και μάλλον οι τελευταίες που πραγματοποιήθηκαν στον θάλαμο.

Στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Γ. Γεωργαντόπουλου ανασκάφηκαν δύο ακόμη τάφοι. Ο T1 είναι θαλαμωτός τάφος μικρού μεγέθους, με ιδιότυπο νεφροειδές σχήμα. Σε επαφή με το πίσω τοίχωμα του θαλάμου αποκαλύφθηκε μικρή ανακομιδή οστών, που περιελάμβανε έξι τουλάχιστον παραμερισμένες ταφές. Στην ανακομιδή ανήκαν εννέα αγγεία (Π16285-Π16294), που χρονολογούνται από την ΥΕ ΙΙΑ2 μέχρι την ΥΕ ΙΙΓπρώιμη-μέση, μεταξύ των οποίων και ένας απιόσχημος ψευδόστομος αμφορίσκος με διακόσμηση μυκηναϊκών ανθέων (Π16292) (εικ. 15), της ΥΕ ΙΙΒ1 περιόδου. Ανάμεσα στα οστά υπήρχαν επιπλέον και δύο αξιόλογα αντικείμενα μικροτεχνίας: μία χάντρα ηλέκτρου (M5481)²⁵ και ένας σφραγιδόλιθος από σάρδιο με έγγλυφη παράσταση ζώων (M5482). Ένα ακόμη αγγείο (Π16290) βρέθηκε σε αρκετή απόσταση από την ανακομιδή να ακουμπά πάνω στο τοίχωμα στα δεξιά της εισόδου. Φαίνεται ότι είναι λίγο μεταγενέστερο από τις παραμερισμένες ταφές, αφού χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΓμέση. Η απόδοσή του σε κάποια πρωτογενή ταφή είναι δύσκολο να υποστηριχθεί, διότι κοντά του δεν υπήρχαν εμφανή σκελετικά λείψανα.

Ο T2 του ίδιου οικοπέδου είναι τετράπλευρος και διέσωσε την οροφή του. Στο ταφικό στρώμα αποκαλύφθηκαν δύο πρωτογενείς ταφές, καθώς και πέντε

²⁴ Τη μελέτη του έχει αναλάβει ο αιγυπτιολόγος Β. Χρυσικόπουλος, ο οποίος θεωρεί ότι πιθανότατα χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΑ1/ΙΙΑ2 περίοδο, όπως και τα υπόλοιπα κεραμικά ευρήματα του τάφου.

²⁵ Για την προέλευση του ηλέκτρου, βλ. Papadopoulos, 1978-79, 144. Ιακωβίδης 1970, 384.

παραμερισμένες και συγκεντρωμένες σε σωρό ανακομιδής. Οι νεκροί ήταν κτερισμένοι με δεκαεπτά αγγεία (Π16295-Π16311), μεταξύ των οποίων έξι ψευδόστομοι αμφορίσκοι πιεσμένου σχήματος (**εικ. 16**) της ΥΕ ΙΙΑ2/ΙΙΒ περιόδου²⁶. Επιπλέον στον θάλαμο βρέθηκε μία χάλκινη τριχολαβίδα (M5483) καθώς και ένα στεατίνο σφονδύλι (M5484), ενώ στον δρόμο του τάφου ένα μικρό πυριτολιθικό εργαλείο. Οι ταφές του θαλάμου πραγματοποιήθηκαν χωρίς διακοπή από την ΥΕ ΙΙΑ2 μέχρι την ΥΕ ΙΙΓμέση περίοδο.

Ένα ακόμη μυκηναϊκό νεκροταφείο έχει αποκαλυφθεί στη θέση Αγ.Κων/νος της Κρήνης (**εικ. 17**). Βρίσκεται στους ΒΑ. πρόποδες του Ομπλού, μέσα σε πανέμορφο πευκόδασος, από όπου η θέα προς την Πάτρα και τον Πατραϊκό κόλπο είναι εντυπωσιακή. Ο εντοπισμός του έγινε το 1983, κατά τη διάρκεια εργασιών για τη διάνοιξη δασικής οδού, κατά τις οποίες αποκαλύφθηκαν μερικοί θαλαμοειδείς τάφοι, που όπως διαπιστώθηκε είχαν συληθεί²⁷. Το 1990, μετά από επανάληψη της λαθρονασκαφής, η Εφορεία Αρχαιοτήτων πραγματοποίησε σωστική ανασκαφή επτά συλημένων τάφων που είχαν αποκαλυφθεί, προκειμένου να διασωθούν όσα στοιχεία είχαν απομείνει. Αυτοί βρίσκονταν σε δύο διαφορετικά σημεία πάνω στην πλαγιά, που χαρακτηρίστηκαν ως θέσεις Α και Β και απείχαν μεταξύ τους περί τα 300μ. Λόγω της πολύ πυκνής βλάστησης που καλύπτει την περιοχή δε στάθηκε δυνατό να διαπιστωθεί εάν εντάσσονται σε ένα ενιαίο νεκροταφείο μεγάλης έκτασης²⁸, ή αποτελούν μικρές ομάδες τάφων που αναπτύσσονται πάνω σε τοπικές νησίδες κιμιλιάς.

Η θέση Β του Αγίου Κων/νου βρίσκεται στη βάση του λόφου, κοντά στην ομώνυμη εκκλησία (**εικ. 18-19**). Στο σημείο αυτό η αρχαιολογική υπηρεσία διενέργησε έρευνα τριών συλημένων τάφων²⁹. Έχουν λαξευτεί ο ένας κοντά στον άλλο, με προσανατολισμό Β/Ν και με τα στόμιά τους προς νότο. Πρόκειται για τάφους μικρού και μέτριου μεγέθους, με εξαίρεση τον T2 που είναι μεγάλος. Διαθέτουν θαλάμους ακανόνιστα κυκλικού ή ελλειπτικού σχήματος και οι οροφές

²⁶ Υπάρχουν μερικά παραδείγματα από την Αχαΐα, προερχόμενα από τα νεκροταφεία της Βούντενης, της Μιτόπολης, των Νικολεϊκών και του Αιγίου. Επίσης ο τύπος αντιπροσωπεύεται και στην Αγ.Τριάδα της γειτονικής Ηλείας. (Κολώνας 1998, πιν.147-9, Χριστακοπούλου 2010, αρ.11, πιν18. Petropoulos 2007, T2/39, εικ. 46a-b, Papadopoulos, 1976, BE.641-2, πιν.30 και άλλα. Βικάτου 2008, T29/Π4538 κ.λ.π.)

²⁷ Πετρόπουλος 1990, 132.

²⁸ Σύμφωνα με τον Κολώνα 1998, 481 εάν πρόκειται για ενιαίο νεκροταφείο τότε θα είναι πολύ μεγάλο, ανάλογο ίσως με αυτά της Βούντενης και της Χαλανδρίτσας.

²⁹ Κολώνας 1990, 131-2.

τους διατηρήθηκαν αλλά έχοντας υποστεί εσωτερικές φθορές και κατακρημνίσεις. Οι δρόμοι τους δεν κατέστη δυνατό να ανασκαφούν διότι βρίσκονται κάτω από τη δασική οδό. Ο T1 βρέθηκε γεμάτος με επιχώσεις που είχαν αναμοχλευθεί κατά τη λαθρανασκαφή, οι οποίες περιείχαν πολλά τεμάχια θραυσμένων αγγείων και πλήθος οστών, που ήταν διεσπαρμένα σε διάφορα σημεία και βάθη. Μεταξύ αυτών συγκεντρώθηκαν τεμάχια μεγάλου τετράωτου αμφορέα (Π10579), όστρακα από ψευδόστομους αμφορίσκους με διακόσμηση πολλών ταινιών και κάποια άλλα ανήκοντα σε μελαμβαφή κύαθο (Π16384), ένα πήλινο και τρία στεάτινα σφοντύλια (M5505-5506-5507-5625), καθώς και μία θραυσμένη χειροποίητη πρόχους (Π16385). Τα μόνα ευρήματα που βρέθηκαν στη θέση τους ήταν δύο ψευδόστομοι αμφορίσκοι (Π10437-Π10438) και ένα κωνικό στεάτινο σφονδύλι (M5508), που είχαν αποθεθεί κοντά στην αριστερή εσωτερική παραστάδα του στομίου. Κατά μήκος του ανατολικού τοιχώματος εντοπίστηκε πλακοσκεπής λάκκος, που είχε επίσης παραβιαστεί από τους αρχαιοκάπηλους. Από τις καλυπτήριες πλάκες είχε απομείνει στη θέση της μία, ενώ στο εσωτερικό του βρέθηκαν μόνο διαταραγμένα σκελετικά λείψανα μιας ταφής. Η αποσπασματική κατάσταση διατήρησης των ευρημάτων δεν επέτρεψε τη λεπτομερή μελέτη και χρονολόγησή τους. Όμως βάσει των διαθέσιμων στοιχείων μπορούμε τουλάχιστον να συμπεράνουμε για τη διάρκεια της χρήσης του τάφου, που φαίνεται ότι ξεκινά κατά την ΥΕ ΙΙΑ1/ΙΙΑ2 και φθάνει μέχρι την ΥΕ ΙΙΓΰστερη.

Ο T2 είναι ο πιο μεγάλος από όλους, με θάλαμο διαστάσεων 3,60 X 3,15μ. και έδωσε τα πιο πλούσια ευρήματα. Το περιεχόμενο του ταφικού στρώματος είχε εν μέρει διαταραχθεί κατά τη σύληση, η οποία φαίνεται ότι περιορίστηκε στο κεντρικό και ΒΑ. τμήμα, ενώ στο Β. και ΒΔ. δύο ταφές και μία ανακομιδή οστών είχαν παραμείνει στη θέση τους μαζί με τα κτερίσματά τους. Οι δύο πρωτογενείς ταφές Α και Β βρίσκονταν δίπλα στο δεξί τοίχωμα και είχαν τοποθετηθεί η μία δίπλα στην άλλη. Λιγοστά κτερίσματα βρέθηκαν κοντά στην ταφή Β, ένα αλάβαστρο με αποφύσεις (Π16353) κοντά στο κρανίο και ένας αβαθής κύαθος (Π10570) κοντά στα πόδια, καθώς και δύο πήλινα σφοντύλια (M5509-5510), ενώ η ταφή Α ήταν ακτέριστη (ή συλημένη). Τα περισσότερα και πιο σημαντικά ευρήματα του τάφου όμως προήλθαν από μεγάλο σωρό έντεκα τουλάχιστον παραμερισμένων ταφών, που κατελάμβανε τον χώρο κατά μήκος του πίσω τοιχώματος. Μεταξύ των οστών συλλέχθηκαν 395 χάντρες περιδεραιίου (M5513), η πλειοψηφία των οποίων είναι από κορναλίνη, αλλά μεταξύ τους υπάρχουν και μεμονωμένες από αμέθυστο, χαλκό,

γυαλί και οστό. Τμήμα της κυκλινδρικής απόληξης χάλκινης αιχμής δόρατος (M5515), ένα χάλκινο μαχαίρι (M5518) (**εικ. 20**), θραύσματα χάλκινης ταινίας (M5504) που ίσως αποτελούσαν διάδημα διότι πλαισίωναν το κρανίο Δ και ένα λίθινο τραπεζίσχημο ακόνι (M5618). Επίσης δύο χάλκινα δακτυλίδια, το ένα απλό (M5617) και το άλλο με σπειροειδείς απολήξεις (M5621). Δώδεκα σφονδύλια (M5510-M5512, M5516-M5517, M5519-M5521, M4243, M5619-M5620, M5622). Βρέθηκαν ακόμη και έντεκα αγγεία, δύο μικρές πρόχοι με διακόσμηση σπείρας (Π10572, Π10580), δύο κύαθοι (Π16354, Π16360), τρία κυλινδρικά (Π10574, Π16356, Π16359) και δύο αρτόσχημα αλάβαστρα (Π16355, Π16358), ένας κωνικός πιθαμοφόρας (Π16361) και ένας ψευδόστομος αμφορίσκος (Π16357). Όλα τα σκελετικά λείψανα και κτερίσματα του υπόλοιπου κεντρικού και βορειο-ανατολικού τμήματος του θαλάμου είχαν εντελώς διαταραχθεί και βρέθηκαν ανακατωμένα μέσα στην αναμοχλευμένη επίχωση, από την οποία προήλθαν δύο ψευδόστομοι αμφορείς (Π10567 και Π16386) και μερικά όστρακα αγγείων, ένα πήλινο σφοντύλι (M4162), λίγες ακόμη χάντρες (M5623α) και θραύσματα χάλκινου δακτυλίου (M5623β). Η χρονολόγηση των ευρημάτων έδειξε ότι η χρήση του τάφου είναι συνεχής από την ΥΕ ΙΙΒ/ΙΙΑ1 μέχρι την ΥΕ ΙΙΙΓΰστερη.

Ο Τ3 είχε πληγεί περισσότερο από όλους κατά τη λαθρανασκαφή και η πυκνή επίχωση που τον κάλυπτε είχε διαταραχθεί πλήρως. Διασώθηκε μόνο μία χάλκινη φυλλόσχημη αιχμή δόρατος (M5626) (**εικ. 21**)³⁰, που βρέθηκε πάνω στο δάπεδο δίπλα στο πίσω τοίχωμα, ενώ συλλέχθηκαν και λίγα όστρακα.

Στη θέση Α του Αγίου Κων/νου (**εικ. 22-23**), που βρίσκεται στο άνω τμήμα της πλαγιάς, ανασκάφηκαν τέσσερεις ακόμη τάφοι³¹. Πρόκειται για συμπλέγματα διπλών τάφων που ανά δύο έχουν κοινό δρόμο (Τ1-Τ2 και Τ3-Τ3α)³², με τη μεταξύ τους απόσταση να φθάνει στα 5μ. Διαθέτουν θαλάμους ακανόνιστου τετράπλευρου ή ακανόνιστου κυκλικού σχήματος, που έχουν μικρές ή μέτριες διαστάσεις. Κατά τις εκσκαφικές εργασίες για τη διάνοιξη της δασικής οδού προκλήθηκε καταστροφή των οροφών τους, με την εξαίρεση αυτής του Τ2.

³⁰ Συμπεριλαμβάνεται στο άρθρο των Jung-Moschos-Mehofer (υπό έκδοση), που είναι σχετικό με τις ιταλικές επιδράσεις και εισαγωγές στην Αχαΐα, Αιτωλία και Κεφαλονιά κατά τη μυκηναϊκή εποχή.

³¹ Πετρόπουλος 1990, 132-3. Αναφορά για τους τάφους της θέσης Α του Αγ. Κων/νου γίνεται και από τον Γιαννόπουλο (Giannopoulos 2008, 125-7).

³² Αυτή η διάταξη πιθανώς οφείλεται στην έλλειψη πετρώματος μεγάλης έκτασης και στην ανάγκη εξαντλητικής εκμετάλλευσης του υπάρχοντος.

Ο θάλαμος του T1 βρέθηκε σχεδόν γεμάτος με επίχωση, που όπως διαπιστώθηκε είχε αναμοχλευθεί κατά τη λαθρυνασκαφή μέχρι το δάπεδο. Από αυτήν προήλθαν λίγα τεμάχια οστών, λίγα όστρακα και ένα πήλινο αμφικωνικό σφοντύλι. Επίσης πάνω στο δάπεδο στη Ν. γωνία του θαλάμου βρέθηκε μία θραυσμένη μόνωτη πρόχους (Π10571) της ΥΕ ΙΙΙΓ.

Ο T2 διέσωσε την οροφή του στο μεγαλύτερο τμήμα της. Διαπιστώθηκε η ύπαρξη δύο επάλληλων ταφικών στρωμάτων που διαχωρίζονταν μεταξύ τους με επίχωση πάχους 0,30-0,40μ., τα οποία είχαν διαταραχθεί λόγω της λαθρυνασκαφής. Καμία ταφή δεν είχε απομείνει στη θέση της πλήρης, παρά μόνο επτά κρανία και λίγα μακρά οστά τοποθετημένα περιμετρικά κοντά στα τοιχώματα στα πλαίσια του ανώτερου στρώματος. Τα λιγοστά ευρήματα που διέφυγαν τη σύληση και βρέθηκαν κοντά τους ήταν δύο μικρά πήλινα κομβία και τέσσερα αγγεία (Π16387, Π16388, Π10565, Π10581) που χρονολογούνται από την ΥΕ ΙΙΙΓπρώιμη μέχρι την ΥΕ ΙΙΙΓμέση. Στο ίδιο επίπεδο με τα παραπάνω, κοντά στο ΒΑ. τοίχωμα, βρέθηκαν τρεις πλακοειδείς λίθοι μετακινημένοι από την θέση τους, που θα μπορούσαν να αποτελούν την κάλυψη πλακοσκεπούς λάκκου. Το σημαντικότερο όμως εύρημα του τάφου αποκαλύφθηκε στο δάπεδο και ήταν ένα ξίφος τύπου Naue II (M4654a και M5432)³³, που βρισκόταν κοντά στην ανατολική γωνία του θαλάμου, μαζί με ένα ακόμη κρανίο. Δίπλα του βρέθηκαν και λίγα αντικείμενα μικροτεχνίας που πρέπει να συσχετιστούν με αυτό και ήταν ένα οστέινο επίμηκες ανάρτημα με εμπίεστη διακόσμηση (εικ. 24) (M5627), ένα μικρό χάλκινο ανάρτημα (M5629) καθώς και τρία μικρά χάλκινα καρφάκια (M5628). Η έλλειψη κεραμικών ευρημάτων καθιστά προβληματική τη χρονολόγηση της ταφής του πολεμιστή. Θα πρέπει όμως να προηγήθηκε έστω και λίγο των ταφών του ανώτερου στρώματος και επομένως η φάση ΥΕ ΙΙΙΓπρώιμη-μέση, που είναι η πρωιμότερη που ανιχνεύτηκε σε αυτό, θα μπορούσε να αποτελεί το *terminus ante quem*. Ας σημειωθεί όμως ότι τα συμπεράσματα αυτά είναι λίγο επισφαλής, λόγω της σύλησης και διαταραχής του τάφου.

Ο T3 διαθέτει μικρό θάλαμο, που ήταν γεμάτος με επιχώσεις. Στο εσωτερικό του αποκαλύφθηκαν σκελετικά κατάλοιπα τριών διαταραγμένων ταφών και μιας ανακομιδής έξι παραμερισμένων σκελετών. Τα μόνα κτερίσματα που βρέθηκαν ήταν

³³Ανήκει στην ομάδα I του Catling (1964, 114). Θα συμπεριληφθεί στο άρθρο των Jung-Moschos -Mehofer (υπό έκδοση), για τις Ιταλικές επιδράσεις και εισαγωγές σε Αχαΐα, Αιτωλία, Κεφαλονιά, κατά τη μυκηναϊκή εποχή.

τρία αγγεία, τα δύο από τα οποία μεταξύ των οστών της ανακομιδής (Π10573, Π10597) και το τρίτο (Π10566) στο Αν. άκρο του θαλάμου πιθανώς σε σχέση με κάποια ταφή. Η μετακίνηση μερικών από τα οστά καθώς και ο μικρός αριθμός των ευρημάτων, πιθανότατα οφείλονται στη λαθρανασκαφή. Πάντως, βάσει των λιγοστών στοιχείων που συλλέχθηκαν φαίνεται πως ο τάφος χρησιμοποιήθηκε τουλάχιστον από την ΥΕ ΙΙΑ2 μέχρι την ΥΕ ΙΙΙΓμέση.

Ο Τ3α είχε μικρό θάλαμο που ήταν βυθισμένος. Ήταν εντελώς κενός ευρημάτων και σκελετικών λειψάνων και είναι πολύ πιθανό να μην χρησιμοποιήθηκε ποτέ.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η Κρήνη εντάσσεται σε μια ημιορεινή περιοχή νοτιοδυτικά της Πάτρας, με πολλά γεωφυσικά πλεονεκτήματα. Διαθέτει φυσικούς λόφους από όπου μπορεί να γίνεται έλεγχος της πεδιάδας και της παραλιακής ζώνης καθώς και του δυτικού τμήματος του Πατραϊκού κόλπου μέχρι το ακρωτήριο του Αράξου. Η υδροδότησή της είναι εξασφαλισμένη, λόγω των χειμάρρων που τη διαρρέουν και των πολλών και πλούσιων πηγών νερού που αναβλύζουν σε διάφορα σημεία. Επιπλέον είναι εύφορη, με εκτάσεις κατάλληλες για την καλλιέργεια αμπελιών και ελαιοδένδρων, αλλά και για την ανάπτυξη της κτηνοτροφίας. Για όλους τους παραπάνω λόγους κατοικήθηκε συστηματικά κατά τα μυκηναϊκά χρόνια. Κατά την εποχή αυτή η κατοίκηση ήταν οργανωμένη σε πολλούς και διάσπαρτους οικισμούς, ένας από τους οποίους καταλαμβάνει το λόφο της Μυγδαλιάς και ανασκάπτεται συστηματικά τα τελευταία χρόνια. Σε αυτούς τους οικισμούς ανήκαν τα πλούσια νεκροταφεία θαλαμωτών τάφων του Κλάους, της Κρήνης και της Καλλιθέας, που έχουν αποκαλυφθεί. Για τους τοπικούς άρχοντες είχαν κατασκευαστεί κτιστοί θολωτοί τάφοι, όπως αυτός στην περιοχή του Πετρωτού αλλά και ένας ακόμη που εντάσσεται στο νεκροταφείο της Καλλιθέας.

Ειδικότερα για την Κρήνη γνωρίζουμε ότι στην περιοχή της βρίσκονται τρία μυκηναϊκά νεκροταφεία, στις θέσεις Ζωητάδα, Άγιος Κωνσταντίνος και Δριμαλείκα, τμήματα των οποίων έχουν ερευνηθεί τα τελευταία χρόνια. Υποθέτουμε ότι αυτή η διάσπαση οφείλεται στο ότι δεν υπήρχε πέτρωμα μεγάλης έκτασης, αλλά περιορισμένοι τοπικοί σχηματισμοί που κατελήφθησαν προκειμένου να εξυπηρετηθούν οι ανάγκες του τοπικού οικισμού.

Η παρούσα μελέτη πραγματεύεται τα ευρήματα δέκα οκτώ τάφων των νεκροταφείων στις θέσεις Ζωητάδα και Άγιος Κωνσταντίνος Κρήνης. Οι περισσότεροι από αυτούς έχουν θαλάμους ακανόνιστα κυκλικούς. Σπανιότερα υπάρχουν μεμονωμένα παραδείγματα θαλάμων σχήματος πεταλοειδούς, νεφροειδούς και ελλειπτικού, καθώς και τρεις με τετράπλευρο σχήμα. Οι οροφές έχουν στην πλειονηφία τους καταρρεύσει, λόγω της σαθρότητας της *κιμιλιάς* ή εξαιτίας των εκσκαφικών εργασιών. Διασώθηκαν μόνο δύο, που ανήκαν σε τετράπλευρους θαλάμους, η μία από τις οποίες πιθανώς ήταν σαμαρωτή. Οι δρόμοι του νεκροταφείου της Ζωητάδας είναι κοντοί, με ομαλή κατηφορική κλίση προς την είσοδο. Παρόμοια διαμόρφωση έχουν και οι δρόμοι των τάφων της θέσης Α του Αγίου Κωνσταντίνου, ενώ στη θέση Β αυτοί δεν κατέστη δυνατό να αποκαλυφθούν.

Οι περισσότεροι τάφοι ήταν σε χρήση επί σειρά αιώνων, από την ΥΕ ΙΙΑ μέχρι την ΥΕ ΙΙΙΓμέση ή ύστερη περίοδο, ενώ δύο ξεκινούν κατά την ΥΕ ΙΙΒ. Υπάρχουν κάποιες ενδείξεις ότι δύο από τους τάφους της Ζωητάδας συνεχίζουν να είναι σε χρήση και κατά την Υπομυκηναϊκή, ή ακόμη και μέχρι την Πρώιμη Πρωτογεωμετρική εποχή.

Οι νεότερες ταφές των θαλάμων βρίσκονταν κατά χώραν, τοποθετημένες πάνω στο δάπεδο και ανήκαν κατά βάση στην ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδο. Στο νεκροταφείο της Ζωητάδας όμως υπάρχουν και κάποιες πρωιμότερες πρωτογενείς ταφές, όπως η γυναικεία ταφή με τα κοσμήματα του Τ2 του οικοπέδου Μακρυγιάννη της ΥΕ ΙΙΒ, αλλά και οι ταφές του Τ7 του ίδιου οικοπέδου που ανήκουν στην ΥΕ ΙΙΑ1/ΙΙΑ2. Στην τελευταία περίπτωση αυτό οφείλεται στην πρόωρη κατάρρευση της οροφής του θαλάμου, που απέκλεισε το ενδεχόμενο να πραγματοποιηθούν σε αυτόν άλλες μεταγενέστερες. Στους περισσότερους πάντως από τους τάφους, οι ταφές της ΥΕ ΙΙΑ αλλά και της ΥΕ ΙΙΒ περιόδου βρέθηκαν παραμερισμένες σε σωρούς ανακομιδής, που βρίσκονταν συνήθως κατά μήκος του πίσω ή των πλαϊνών τοιχωμάτων.

Σε δύο από τους τάφους αποκαλύφθηκαν πλακοσκεπείς λάκκοι, που περιείχαν πρωτογενείς ταφές, κατά τη συνήθεια που απαντά πιο συχνά στην Κεφαλονιά, αλλά και στην Αχαΐα, Ηλεία και Μεσσηνία. Ο Τ3 του οικοπέδου Γαλανού είναι μία από τις λίγες περιπτώσεις θαλαμωτών τάφων στο εσωτερικό των οποίων υπάρχει κιβωτιόσχημος. Βρέθηκε συλημένος και διαταραγμένος, αλλά παρόλα τα ελλειπέστατα στοιχεία που διασώθηκαν, σημειώνεται η πιθανότητα να πρόκειται για ένα έθιμο ταφής της Υπομυκηναϊκής ή Πρώιμης Πρωτογεωμετρικής εποχής.

Σε τρεις τουλάχιστον από τους τάφους διαπιστώθηκαν δύο διαδοχικά ταφικά στρώματα, που το πρώτο ακουμπούσε στο δάπεδο και το δεύτερο λίγο πιο ψηλά. Πιθανώς αυτό ήταν αποτέλεσμα της κατάρρευσης του πετρώματος, που επέβαλε τη μεταφορά των ταφών σε ανώτερο επίπεδο.

Τα ευρήματα που συγκεντρώθηκαν ήταν πολλά και σημαντικά. Ο αριθμός των αγγείων φθάνει στα 145, που είναι αρκετός για την εξαγωγή κάποιων βασικών συμπερασμάτων σχετικά με την κεραμική παραγωγή της περιοχής. Πολυάριθμοι ψευδόστομοι αμφορείς, με δείγματα από την ΥΕ ΙΙΑ2/ΙΙΒ μέχρι την ΥΕ ΙΙΓ ύστερη περίοδο, τετράωτοι αμφορείς, αρτόσχημα και κυλινδρικά αλάβαστρα, άωτα πιθάρια, κωνικός πιθαμοφόρας, πρόχοι και ληκύθια, κύπελλο, κύαθια και αρύταινα. Μεγάλος κωνικός κάλαθος και κρατήρας. Όστρακα από κύλικες και σκύφους. Επίσης ιδιαίτερα αγγεία όπως πτηνόσχημος ασκός, δακτυλιόσχημο, αλλά και πολλαπλό αγγείο. Είναι εμφανές ότι ακολουθείται ο ιδιαίτερος ρυθμός της Αχαϊκής κεραμικής, που αναδεικνύεται κυρίως κατά τη διάρκεια της ΥΕ ΙΙΓ περιόδου. Η κατασκευή των αγγείων πιθανώς γινόταν σε κάποιο τοπικό εργαστήριο της περιοχής. Σε πολλές περιπτώσεις διαφαίνονται αλληλεπιδράσεις με άλλες περιοχές κυρίως της δυτικής Ελλάδας, αλλά και της Αργολίδας και Κρήτης, ενώ υπάρχει πιθανότητα πολύ λίγων εισηγμένων αγγείων.

Στους τάφους της Κρήνης βρέθηκαν μερικά αξιόλογα αντικείμενα μικροτεχνίας. Τρία περιδέραια και δύο βραχιόλια από κορναλίνη και γυαλί και δύο μικρές χρυσές χάντρες στον τύπο του εξάφυλλου ρόδακα. Δύο σφραγιδόλιθοι, ο ένας από στεατίτη με πιθανή φυτική διακόσμηση και ο δεύτερος από σάρδιο με έγγλυφη παράσταση ζώων. Τέλος μία χάντρα ηλέκτρου, υλικό εισηγμένο πιθανώς από την περιοχή της Βαλτικής και ένας αιγυπτιακός σκαραβαίος από φαγεντιανή, καταφανώς αποτελούν μαρτυρίες εμπορικών επαφών με την Ανατολή και με τον Ευρωπαϊκό Βορρά, στις οποίες οι κάτοικοι της περιοχής συμμετείχαν με άμεσο ή έμμεσο τρόπο.

Ο αριθμός των χάλκινων αντικειμένων στους τάφους της Κρήνης είναι γενικά μικρός. Αυτό μπορεί να θεωρηθεί δικαιολογημένο για την περίπτωση του νεκροταφείου του Αγίου Κωνσταντίνου, λόγω της σύλησης των τάφων. Για το νεκροταφείο όμως της Ζωητάδας είναι λίγο περίεργο και ιδιαίτερα όταν πρόκειται για τάφους με πολλές προσφορές. Θα μπορούσε να οφείλεται στην αφαίρεση των αντικειμένων, προκειμένου να γίνει ανακύκλωση του μετάλλου. Παρόλα αυτά απέμειναν κάποια σημαντικά χάλκινα όπλα. Είναι δύο ακέραιες αιχμές δοράτων και τμήμα μιας τρίτης, καθώς και ένας ξίφος τύπου Naue II. Το τελευταίο βρέθηκε στον

T2 της θέσης Α του Αγίου Κωνσταντίνου και πιθανώς χρονολογείται με *terminus ante quem* τη φάση ΥΕ ΙΙΙΓ πρώιμη-μέση, βάσει των λιγοστών στοιχείων που διασώθηκαν από τη σύληση. Πρόκειται για ένα εξαιρετικά σημαντικό εύρημα, καθώς οι πολεμιστές με μακριά ξίφη θεωρούνται εξέχουσες προσωπικότητες των τοπικών κοινωνιών, υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι και άρχοντες. Ας σημειωθεί ακόμη, ότι από την Κρήνη έχει προέλθει ένα ακόμη ξίφος Naue II από το νεκροταφείο των Δριμαλεϊκών.

Βάσει των παραπάνω ευρημάτων καθίσταται δυνατό να αποκαλυφθούν κάποιες πτυχές της Ιστορίας του μυκηναϊκού οικισμού της Κρήνης, ο οποίος θα πρέπει να έπαιξε τον δικό του σημαντικό ρόλο, τόσο μεταξύ των γειτονικών οικισμών, όσο και μέσα στην ευρύτερη περιοχή της δυτικής Αχαΐας.

SUMMURY

THE MYCENAEAN CEMETERIES IN THE SITES ZOITADA AND AGIOS KONSTANTINOS IN KRINI OF PATRAS

Krini is a small settlement located 6 km SW of the city of Patras, which extends to the foothills of Mountain Omblos- Panachaicon. In this region, three Mycenaean cemeteries of chamber tombs have been revealed, in the sites «Drimalaika», «Zoitada» and «Agios Konstantinos».

The cemetery in «Zoitada» of Krini, in the limits of the contemporary settlement, has come to light through rescue excavations in the last twenty years. Eleven tombs have been revealed and researched, but it appears that their total number is relatively small, due to the limited vein of the rock. All of them were found intact and offer many important findings and useful information. A great variety of vases, a bronze spearhead, jewellery made of cornelian and glass, bronze rings and notable small findings such as an Egyptian faience scarab, a sealstone made of sardio and finally an amber bead. These offerings lead to the conclusion that the cemetery was in use from LH IIB to LH IIIC Late. Nevertheless, there is a possibility that two of the tombs continue up to the Submycenaean-Early Protogeometric period.

Another cemetery is in the site «Agios Konstantinos», in the wooded foothills of mountain Omblos, that overlooks the city and the gulf of Patras. In 1990 the Local Archaeological Service noted illicit excavations at that area. Most specifically seven tombs were excavated, out of which some very important findings have been collected. Those rescue excavations are located at two different sites of the hill, which are named A and B, with a distance of 300m between them.

The three tombs of site B are located at the base of the hill. In T2, which was the greatest and best preserved tomb, fifteen vases were found, a part of a bronze spearhead, a bronze knife, fragments of a bronze diadem, a trapezoidal grindstone, three bronze rings and lots of necklace beads made mostly of cornelian, and also of amethyst, bronze and bone. A bronze spearhead came from T3. The tombs were in use from LH IIB/IIIA1 to LH IIICLate.

Site A of «Agios Konstantinos» is located further up on the hill. Four more tombs have been excavated at that site, which are part of two complexes of double tombs, which per two share the same dromos. The most important findings came from T2, which contained four vases and a bronze sword of Naue II type. The limited number of preserved findings indicates that the tombs were in use from LH IIIA2 to LH IIICmiddle.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βικάτου Ο. 2008, *Το Μυκηναϊκό Νεκροταφείο της Αγ. Τριάδας*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Giannopoulos Th. 2008, *Die letzte Elite der Mykenischen Welt*, Διδακτορική διατριβή Πανεπιστήμιο Χαϊδελβέργης, Βόννη.
- Γκαδόλου Α. 2008, *Η Αχαΐα στους Πρώιμους Ιστορικούς χρόνους*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Catling H.N. 1964, *Cypriot Bronzework in the Mycenaean World*, Oxford.
- Desborough V.R. 1972, *Bird vases*, Κρητικά Χρονικά (1972), 245-277.
- Jung R. - I.Moschos - M.Mehofer (επιμ.) (υπό έκδοση), *Krieg und Frieden zwischen*

- Italien und westgriechenland, Importe und Einflüsse aus Italien im mykenischen Achaia, in Ätolien und auf Kefalonia*, Veröffentlichungen der mykenischen Kommission mit SCIEM 2000-Εταιρεία Μελετών Μυκηναϊκής Αχαΐας. Wien-Patras.
- Ιακωβίδης Σ. 1970, *Περατή. Το νεκροταφείον. Β. Γενικά παρατηρήσεις*, Αθήνα.
- Κολώνας Λ., *ΑΔ* 45 (1990), Χρονικά Β1, 131-132.
- Κολώνας Λ., *ΑΔ* 47 (1992), Χρονικά Β1, 154-157.
- Κολώνας Λ. 1998, *Βούντενη. Ένα σημαντικό κέντρο της Αχαΐας*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Κολώνας Λ., 1998, Νεώτερη Μυκηναϊκή Τοπογραφία της Αχαΐας. *Πρακτικά του Ε' διεθνούς συνεδρίου Πελοποννησιακών σπουδών, Άργος-Ναύπλιο 6-10 Σεπτεμβρίου 1995*, Αθήνα, 468-496.
- Κολώνας Λ., 2008, *Δίκτυο επισκέψιμων Μυκηναϊκών οικισμών και νεκροταφείων επαρχίας Πατρών. Χαλανδρίτσα, Καταρράχτης, Μιτόπολη, Σπαλιαρέικα, Ελαιοχώρι, Πόρτες*, ΥΠΠΟ-Τ.Δ.Π.Ε.Α.Ε, Αθήνα.
- Moschos I., 2009, Western Achaea during the Succeeding LH IIIC Late Period. The Final Mycenaean Phase and the Submycenaean Period, στο Deger-Jakolgy I. & A.E. Bachle (επιμ.), *LH IIIC Chronology and Synchronisms, LH IIIC Late. Proceedings of the International Workshop Held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 2007*, Vienna, 235-288.
- Papadopoulos Th. 1976, *Excavations at Aigion-1970*, Göteborg.
- Papadopoulos Th. 1978-79, *Mycenaean Achaea*, SIMA LV:1, Göteborg.
- Papadopoulos Th. 1995, A Late Mycenaean Koine in Western Greece and the adjacent Ionian islands, στο Chr. Morris (επιμ). *Klados: Essays in Honour of J.N.Goldstream*, London, 201-208.
- Papazoglou-Manioudaki L. 1994, A Mycenaean warrior's tomb at Krini near Patras, *BSA* 89 (1994), 171-200.
- Παπάζογλου-Μανιουδάκη Λ. 2003, Ο θολωτός τάφος του Πετρωτού Πατρών, *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού κόσμου. Β' Διεθνές Συμπόσιο (Λαμία 1999)*, Αθήνα, 433-440.
- Παπαποστόλου Ι. 1981, *ΑΔ* 36 (1981), Χρονικά Β1, 166.
- Παρλαμά Λ. 1971, Θαλαμοειδής τάφος εις Αγραπιδοχώρι Ηλείας, *ΑΕ* 1971, 52-60.
- Πετρόπουλος Μ. 1990, *ΑΔ* 45 (1990), Χρονικά Β1, 132-133.
- Πετρόπουλος Μ. 2001-2, Η αρχαία Μεσάτις της Πάτρας, *Πρακτικά του 5' διεθνούς*

- συνεδρίου Πελοποννησιακών σπουδών (2000), Αθήνα, 399-422.
- Πετρόπουλος Μ. 2007, Η αρχαία Άνθεια της Πάτρας, *Πρακτικά του Ζ' διεθνούς συνεδρίου Πελοποννησιακών σπουδών. (2005)*, Αθήνα, 49-62.
- Petropoulos M. 2007, A Mycenaean cemetery at Nikoleika near Aigion of Achaea, στο S. Deger-Jakolzy & M. Zavadil (επιμ.), *LHIIIC Chronology and Synchronisms II, LH IIIC middle, Proceedings of the international workshop held at the Austrian Academy of sciences at Vienna, October 2004*, Wien, 253-285.
- Paschalidis C.-Ph. Mc George. 2009, Life and Death in the Periphery of the Mycenaean World at the end of the Late Bronze Age : the case of the Achaea Klauss cemetery, *ΠΡΟ-ΙΣΤΟΡΗΜΑΤΑ* 3, 2010.
- Τριανταφύλλου Κ. 1980, *Ιστορικών Λεξικών των Πατρών, Β' έκδοση*, Πάτρα.
- Χριστακοπούλου Γ. 2006, Σωστικές ανασκαφές στη Σταμνά και στο Αγγελόκαστρο Αιτ/νίας, *Πρακτικά Α' διεθνούς συνόδου νότιας και δυτικής Ελλάδας, Πάτρα 9-12 Ιουνίου 1996*, Αθήνα, σελ.511-518.
- Χριστακοπούλου-Σωμάκου Γ. 2010, *Μυκηναϊκό Νεκροταφείο Μιτόπολης Αχαΐας*, Λ.Κολώνας (επιμ.), Φαίδιμος-Εταιρεία Μελετών Μυκηναϊκής Αχαΐας, Πάτρα 2010.
- Χρυσάφη Α. 1994, *ΑΔ* 49 (1994), Χρονικά Β1, 234-236.